

PAP JÁNOS

Legenda és valóság Puskás Tivadar életében

Ha megkérdezzük az utca emberét, mit tud Puskás Tivadarról – aki nem téveszti össze Puskás Öcsivel – ha hallott róla, a telefonközpont feltalálójának ismeri. Sajnos, ez ment át a köztudatba és magam is a mintegy 40 éve írt könyvemben ezt hirdettem. Erre a tévhitre még visszatérek.

Puskás Tivadar a magyar technikatörténet talán legszínesebb egyénisége, akinek személye szinte Jókai-szerű romantikus figura, tele ellentmondásokkal, ugyanakkor zsenialitással, szerencsés periódusokkal és szerencsétlen vállalkozással, számtalan legendával és hamis adatokkal.

Tévedés ne essék, nem deheroizálni kívánok, céloom csupán annyi, hogy megtisztítsam Puskás Tivadar személyét az évtizedek folyamán reátapadt legendáktól, amelyek semmiképpen nem csökkentik Puskás érdemeit, csak igyekszem kiemelni igazi munkásságát.

Kezdjük mindjárt Puskás Tivadar születési dátumával. A Pallas és Révai lexikonban 1845 és születési helyként Erdély szerepel, síremlékén is az 1845. évet tüntették fel. Ezek az adatok aztán mindenütt szerepelnek. És itt mindjárt egy érdekesség. Puskás leányától – Maynétől, akivel szerencsés véletlen folytán ismerkedtem meg – tudtam meg, hogy Puskás Tivadar igen komolyan hitt az asztrológiában, s hogy jövendő sorsát más ne ismerhesse, nyilván nem adta közre születésének időpontját. Hosszú hónapokig kutattam születési bejegyzése után Erdélyben és Pesten egyaránt, míg a pesti Szent István Bazilika Plébánia Hivatalában megtaláltam az 1844. évi „C” kötet 68. oldalán, első bejegyzésként a szeptember 20-i keresztelést.

Itt szerepel a szeptember 17-i születési dátum. Mivel elképzelhetetlen, hogy 3 nap alatt az újszülöttet Erdélyből Pestre hozhatták volna, születési helyként Pestet kell elfogadni.

Iskolai éveiről semmi adat nincs, csupán családi közlések és mendemondák, melyek szerint mérnöknek készült, de tanulmányait apja korai halála miatt nem fejezhette be és gyakorlati pályára kényszerült.

Puskás angol nyelvtanulásáról is érdekes történet maradt fenn a család emlékezetében, illetve a korabeli sajtóban, amelyről nagybátyja, Ajtay Andor színművész is írt. Eszerint fél fejről lebotrválta a haját, így fél évig nem mehetett emberek közé, s ez alatt az idő alatt tanult meg angolul.

Dr. Kacziány Géza a Magyar Posta 1931. évi májusi jubileumi számában a Puskás testvérekről azt írja, hogy Tivadar 1868-ban elvállalta a londoni Brothers Woarning cég megbízását az észak-magyarországi vasútak építésének irányítására. (Erről a sajtó más helyen is írt.) E munkálatok sikeres befejezése után keresetével az 1883. évi bécsi világkiállításon vállalkozásba kezdett. Menetjegy-irodát nyitott, ahol az addig ismeretlen fűzetjegy és átalányutazások rendszerével megkeresett annyit, hogy régi vágyát, a Colorado-i ezüstbánya vásárlását nyélbe üsse.

Sajnos, ezekre a megállapításokra semmi hiteles adatot nem találtam. Végigböngésztem a keleti vasútpolitikával foglalkozó számos művet, így többek között Lukács Béla 1870-ben Kolozsvárott megjelent „A magyar keleti vasút” című művét, amely az építésen résztvevő műszakiakat név szerint is felsorolja, de Puskás Tivadar neve sehol sem szerepel.

Ugyancsak nem leltem igazolható nyomát a menetjegy-irodának és a Colorado-i ezüstbányának sem.

Minden Puskás életrajzban szerepelt a Keley-féle leleplezés, amely szerint Puskás Tivadar a New York Herald című lapban leleplezett egy szélhámost, aki ismeretlen energiával működtetett egy gépet.

Sajnos, e legendának nincs hiteles nyoma, a New York Herald felkérésemre átnézte a lap 1873–1879 közötti évfolyamait és nyomát sem találta a leleplező cikknek.

Ezek után térjünk rá a legkényesebb kérdésre, a telefonközpont kérdésére. Minden forrásmunkában és a köztudatban is az él, hogy a telefonközpont feltalálója Puskás Tivadar. Magam is meg voltam erről győződve, könyvemben, előadásaimban is erről írtam, szóltam. Vitéz Somogyváry Gyula, a Rádiótársaság igazgatója egy cikkében egyértelműen leszögezi, hogy Puskás volt a telefonközpont feltalálója és a párizsi telefonközpont megvalósítója.

A Pesti Hírlap 1943. március 11-i számában „Puskás Tivadar és a halló” című cikke még a telefonbeszélgetéseknél szokásos „halló” szót is Puskásnak tulajdonítja a „hallod? – hallom!” szóváltásból. Ezen ma már csak mosolygunk.

Fodor István – aki egy időben Edison munkatársa volt – „Edison magyar úttörői” című cikkében így írt:

„Puskásról ezeket mondotta nekem Edison: Én a magam részéről kezdetben nem láttam egyebet a telefonban, mint valami újabb távíró-félét, melynek révén egyik állomásról a másikra híreket lehet továbbítani. Puskás volt az, aki kifejtette azt a tervet, hogy a telefont a nagy nyilvánosság részére is hozzáférhetővé kell tennünk. Oly központot tervezett, amelybe tetszés szerinti számú előfizető kapcsolható be és a beszélgetéseket a telefonközpont alkalmazottai irányítanák.”

Igazolná még ezt a tényt Edison saját kezű írása, melyet fényképére írt, miszerint „Puskás Tivadar volt az első ember a világon, aki a telefonközpont ötletét felvetette”. (Csak közbevetőleg, ezt a dokumentumot az én közvetítésemmel kapta meg a családtól a Posta Múzeum.) Ennek az igazolásnak egy szépséghibája van, hogy Puskás Albertnének szól, 1911-ben íródott, és pedig a magyar posta és bankérdekeltségek jogi, anyagi kártalanításához amolyan „szívességi” nyilatkozat lehetett. „A telefonközpontot – bármilyen sajtáságosan hangozzék is – nem kellett feltalálni, mert az már a telefon feltalálása előtt ismeretes volt”: F.M.A. Dumont francia mérnök 1850. évi 10439/1850. szabadalmi számú francia és 1851. évi 13497/1851. számú angol szabadalma, amelyet „elektromosság által továbbított hírközlés központosítására” kapott. Igaz, hogy ez a távíróra szólt, hiszen telefon még nem volt, de az elv azonos. Ilyen központok működtek 1865-ben Angliában, 1868-ban Amerikában. Ezek amolyan telex előfutárok voltak.

Ezeket később telefonra cserélték át. Az első rendszeresen üzemelő, kereskedelmi célokat szolgáló telefonközpont 1878. június 28-án New Havenben (USA) kezdte meg működését 21 előfizetővel. Ennek ellenére elképzelhető, hogy Puskás Tivadar ajánlotta Edison-nak e központok (távíróközpontok) telefonra történő alkalmazását. Ami pedig a párizsi telefonközpont létesítését Puskásnak tulajdonítja, bizonyíthatatlan. Semmilyen francia forrás erről nem tud.

Ezek után szólni kell Puskás és Edison szerződéséről, amelyet 1878. április 16-án kötöttek. E szerződés idején Puskás Londonban élt és a szerződés a fonográf előállítására és árusítására szólt. Ezután tette át Puskás székhelyét Párizsba, ahol amolyan szabadalomértékesítő ügynökséget szervezett.

Erről az időről is csak mendemondák vannak. Romantikus házassága, amelyen tanú lett volna a walesi herceg, a későbbi VII. Edward angol király, a 48 személyes arany evőkészlet a feleség részére stb.

Puskás Tivadar párizsi tevékenységéről kevés a hiteles adat. Sürgönyváltások, levelek igazolják az Edison képviselést. Ez a viszony azonban 1878 végére megromlott, s Puskás önálló vállal-

kozóvá lépett elő. Erről az időpontról nincsenek hiteles adatok, csak mendemondák. Ezekre most nem kívánok kitérni. Amikor Budapestre települt, bizonyára vagyonnal rendelkezett, de ennek még csak arányairól sem tudunk. Mindenesetre nagyvonalú életet kezdett 10-szobás lakással, személyzettel. Itt is vállalkozásba kezd és Abrudbányán aranybányát vásárol, de a fúrások nem vezettek megfelelő eredményre.

Itt nyilván sok pénzt veszített. Hogy megrendült tekintélyét helyreállítsa, felajánlotta szolgálatait az Egyesült Államoknak azzal, hogy elvállalná a budapesti tiszteletbeli konzuli tisztséget.

Természetesen nem konzuli tisztviselő akart lenni, hanem kereskedelmi képviselő. Ilyen megbízatást annak idején tekintélyes kereskedők és vállalkozók kaphattak, mindig az illető állam polgárai, konzuli hivatalnok viszont csak amerikai állampolgár lehetett. A kereskedelmi konzulátus nemcsak rangot és tekintélyes illetményt jelentett, hanem az amerikai cégek képviselőségével igen nagy üzleti lehetőségeket is. Puskás arra gondolt: ha jól képviselte Edison üzleteit Európában, rábízhatják az egész Egyesült Államok kereskedelmi képviselőjét is. Számított ebben Edison támogatására is, levelet írt hozzá: támogassa konzuli megbízatásának ügyét. Edison titkára útján válaszolt Puskásnak. A titkár másolatban megküldte Edisonhoz Roosevelt szenátorhoz intézett ajánló levelét.

Edison e levélben teljes erkölcsi felelősséget vállalt Puskásért. Nem hisszük, hogy bárki más Budapestről nála külön ajánlót szerezhetett volna, de a megbízást mégsem Puskás kapta. Ezt csak azzal magyarázhatjuk, hogy a kinevezést megelőző „nyomozás” nem találta kifogástalannak Puskás Tivadar anyagi helyzetét.

Az eddigi életrajzírók abból indulnak ki, hogy Puskás milliós vagyonnal érkezett haza és csak az olajvállalkozáson ment tönkre. Ezzel ellenkező felfogásomat döntő módon alátámasztja az a szerződés, amelynek másolata a Posta Múzeumban található. Ez az okmány bizonyítja, hogy Puskás már 1885-ben, tehát a hazatérését követő évben válságos anyagi helyzetbe került annyira, hogy csak igen súlyos feltételekkel tudott pénzt szerezni. A szerződés Puskás életére, sőt jellemére is éles fényt vet, minden részletében igen eleven korrajzot is ad, végül pedig gyakorlati példával mutatja meg, hogy a szabad verseny idején mit jelentett a kapitalista farkastörvény.

A bonyolult szerződésből még gyakorlott kereskedelmi jogász is csak nehezen hámozta ki az értelmet, egy azonban rögtön szembe tűnik: ugyancsak szorult helyzetben lehetett Puskás Tivadar, hogy ezeket a súlyos feltételeket elfogadja.

Lépünk azonban vissza. 1882. február 4-én a Vigadó épületében rendezett újságíró farsangi estélyen a telefonhírmondó helyszíni telefonközvetítést adott a Nemzeti Színházból, ahonnan Erkel: „Hunyadi János” című operájának előadását hallgathatták az érdeklődők. E „helyszíni közvetítést” csak korlátozott számú hallgató élvezhette. Ahhoz, hogy egyszerre nagyszámú készüléken lehessen hallani a „telefoni” adást, fel kellett a hangot erősíteni. A hangmultiplikátor – a mai erősítőcső elődje – jól megoldotta feladatát. Ezt a hangerősítő tekercset parafinba ágyazva az előfizetőknél felszerelt vezeték végén elhelyezett porcelán házacskaiba zárták. A Telefonhírmondó – mert így nevezte később Puskás új találmányát – tökéletesítésében *Szmazsenka Nándor*, Puskás lelkes munkatársa nagy részt vállalt.

A Telefonhírmondó megalkotásával Puskás Tivadar az ismeretterjesztést kívánta szolgálni, az emberek lakásába „vinni” a kultúrát.

Őt nem elégítette ki a muzsikát, a színházi előadásokat közvetítő telefon. Ő ennél sokkal többet akart: informálni, tanítani és csak másodsorban szórakoztatni. Telefonhírmondó találmányával teljesen újat, tartalmát és célját tekintve korát megelőző létesítményt alkotott, olyat, amire mások még csak nem is gondoltak.

1893. február 15-én szólalt meg először a világon a „beszélő újság”, a Telefonhírmondó és így köszöntötte mintegy 60 előfizetőjét: „Üdvözöljük Budapest lakosságát. Üdvözöljük olyan szokatlan módon, mely páratlan az egész világon. Üdvözöljük az első várost, amelyből a Telefonhírmondó egész világon győzelmes útjára megindul!”

Puskás Tivadar a telefonhírmondóról részletes tanulmányt írt (Theodor Puskás: „Organisation und Einrichtung einer Telephon Zeitung”, „A telefonújság szervezete és berendezése” címmel, a Zeitschrift für Elektrotechnik című bécsi szakfolyóirat 1893. október 1., 29. füzetébe).

Puskás Tivadart megnyugvást nem ismerő szelleme a budapesti telefonközpont megvalósítása után újabb és újabb vállalkozásokba hajtotta. Olaj után kutatott. Az erdélyi Zsibo község mellett (Udvarhely közelében) fúrásokat végeztetett; az Ungarische Monteur Industrie Zeitung 1887. decemberi száma szerint létrehozta az Ozokerit Műveket, ahol szappant és fekete színű gyertyát gyártott. Olajat Puskás nem talált, de hogy jó helyen kereste, arra bizonyíték, hogy sok évvel később próbafúrásaitól néhány száz méternyire petróleumkút létesült.

Puskás Tivadar egy másik találmányáról, az „Eljárás vízalatti robbantásra” című találmányáról az Élet és Tudomány 1955. évi 7. számában már írtam.

Puskás Tivadar sokrétű tevékenységéből meg kell említeni még fonográfkísérleteit is.

Az Edison-féle fonográf tökéletesítése során 1893 tavaszán a Hungária Szállóban éjjel-nappal folytak a kísérletek Blaha Lujza hangjának rögzítésére. A hatalmas munka azonban Puskás agyonhajszolt szervezetét túlzottan igénybe vette és két hónappal a Telefonhírmondó első adása után – 1893. március 16-án – találmánya elsőnek sugározta a hírt: „Puskás Tivadar, a Telefonhírmondó megteremtője, ma reggel 1/2 9 órakor, életének 48. esztendejében meghalt Hungária szállóbeli lakásán.”

Puskás Tivadar igazi típusa az örökké nyugtalan, nagy magyar feltalálónak. Vagyonokat keresett, milliókat vesztett egyes vállalkozásain, de sohasem torpant meg, örökké újat keresett és utolsó percéig alkotott. A Telefonhírmondóról tudta, hogy üzletileg nem gyümölcsöző vállalkozás, de – mint mondotta – a találmányok létjogosultságát nem a várható anyagi haszon, hanem a szükségesség szabja meg.

Puskás Tivadar találmányai halála után továbbfejlődtek.

Puskás Tivadar és öccse, Ferenc elsődleges érdeme a telefon bevezetése Budapesten, az első hazai központ létrehozása. Ennél nagyobb érdem Puskás Tivadar Telefonújságja, a Telefonhírmondó, amellyel a széles körű, korlátlan tömegkommunikáció alapjait fektette le.

Az újabbkori külföldi szakirodalom is ezt az úttörő tevékenységét méltányolja, amikor a rádió ősének feltalálásával illeti. Így Jules Erdoes cikke a „Radiodiffusion” 1936. évi számában, Karl Schmidt a „Weltrundfunk” 1934. évi számában, s így méltán írta David L. Wood, a University of Maryland professzora a „History of Tactical Communication Techniques Orlando” című, 1965-ben megjelent művében „igazi úttörő géniusz, aki megalkotta a modern rádió és televízió programozásának ezeket az elveit, Puskás Tivadar volt. Ő hozta létre az első működő vezetékes rádióadó szervezetet 1893-ban”.